

Tin Pongrac

studijska grupa: povijest

34

Plemstvo i plemićka kultura u srednjem vijeku

1. Uvod

Namjera je ovog rada prikazati strukture i procese vezane uz pojam srednjovjekovnog plemstva. Budući da je tema izuzetno opširna i raznorodna, ovaj rad pruža tek pregled nekih osnovnih elemenata karakterističnih za plemstvo kao društvenu grupu. Na pojedinim mjestima, npr. u okviru razmatranja unutrašnjosti plemićkih dvoraca, rad ima tendenciju dubljeg zadiranja u srž ondašnje ljudske svakodnevice, ali ni približno onoliko koliko bi to bilo moguće sustavnim proučavanjem izvora i literature.

Važno je napomenuti da je težište interesa stavljeno na prostor Zapadne Europe, i to prvenstveno Engleske, Francuske i Njemačke, dok ostali prostori Europe figuriraju samo u općem kontekstu. Takvo ograničavanje prostora interesa nametnuto je samim opsegom rada, koji ne dopušta sustavni pregled situacija u svim regijama Europe. Navedena su područja odabrana prvenstveno zato što su odigrala, u manjoj ili većoj mjeri, ulogu ishodišnih točaka širenja fenomena koji se danas često percipira kao civilizacija srednjovjekovnog Zapada. Suvišno je napominjati da ta područja pružaju i razmjerno mnogo povijesnih izvora za promatrano razdoblje, a u skladu s time posjeduju i razvijenu histori-

ografsku produkciju. Zbog svega toga, ona se nameću kao prilično reprezentativna i relevantna s obzirom na promatrani fenomen. Izvan granica tih glavnih područja interesa, nešto je više pažnje posvećeno Bizantu, i to zbog njegove specifične važnosti u srednjovjekovnim relacijama.

Korištena literatura prilično je raznolikih provenijencija. Ponajviše su zastupljena djela francuskih i britanskih autora, a u nešto manjoj mjeri hrvatskih i njemačkih. Dakle, provenijencija literature uvelike se poklapa s primarnim područjem interesa.

Potrebno je ponešto reći i o načinu na koji je rad strukturiran. Na početku se razmatra definicija samog pojma plemstva i problemi vezani uz tu definiciju. Zatim se promatraju procesi geneze plemstva kao društvene i pravne skupine, pri čemu se ne zanemaruju ni antički idejni temelji. Nadalje, prikazuju se procesi diferencijacije plemstva u pojedinim državama i hijerarhijske strukture koje nastaju uslijed te diferencijacije. Drugi je dio rada posvećen antropološkim i društvenim obilježjima plemstva, počevši od fizičkog izgleda pa sve do plemićkih dvoraca. Naposljetku se prikazuju neke unutrašnje strukture plemićkog društva i međusobni odnosi unutar plemstva. Rad završava osvrtom na mitološko opravdanje plemićke supremacije nad podložnicima.

2. Definicija plemstva

Rječnik hrvatskoga jezika definira plemstvo kao: »povlašteni društveni stalež različitih stupnjeva, naslova i utjecaja u feudalnom poretku koji posjede i naslove nasljeđuje ili ih dobiva vladarevom darovnicom za zasluge i odanost u vazalskoj službi prema suverenu«. ⁵⁶ Enciklopedija Leksikografskog zavoda ne ograničava pojam plemstva na feudalni poredak, nego ističe da pojam ima korijene u antičkom Rimu, gdje je bio vezan uz porodice čiji su članovi češće vršili državne funkcije. ⁵⁷ Lexikon des Mittelalters vezuje pojam plemstva (Adel) uz obiteljsko nasljeđivanje i smatra da je pojam osobnog plemstva (persönlicher Adel) kontradikcija (ein Widerspruch in sich). ⁵⁸ Encyclopaedia Britannica smatra pojam nobility (plemstvo) sinonimom za aristocracy (aristokracija), pa daje vrlo široku definiciju aristokracije, počevši od Platona i Aristotela. ⁵⁹ Marc Bloch u djelu Feudalno društvo inzistira na razlikovanju plemstva od ostalih vladajućih klasa. Naime, on plemstvo definira kao specifičnu vrstu vladajuće klase koja zadovoljava dva uvjeta:

1. posjeduje poseban pravni položaj
  2. nasljedna je (premda ne nužno potpuno zatvorena za ulazak novih obitelji)
- Oba uvjeta moraju biti zadovoljena istodobno, dakle Bloch iz plemstva isključuje s jedne strane moćnike koji svoj položaj ne mogu prenijeti u nasljedstvo, a s druge strane imućne koji nemaju posebna prava. ⁶⁰

Dakle, nakon sagledavanja definicija plemstva u navedenoj hrvatskoj, njemačkoj, engleskoj i francuskoj literaturi, može se donijeti određene zaključke. Kao prvo, mislim da bi trebalo napraviti distinkciju između društvenih elita, kao šireg pojma, i plemstva, kao užeg pojma. Plemstvo u srednjem vijeku jest društvena elita, no mislim da bi ga terminološki trebalo rezervirati samo za onu društvenu elitu koja je nasljedna. Za nenasljedne se nosioce moći može koristiti opći pojam društvene elite. U slučaju da pojedinac od vladara dobije nenasljedni status koji je jednak statusu nekog plemića i titulu koja je jednaka nekoj od plemićkih razrednih titula (npr. barun, grof), a da je ipak nenasljedna, onda je potrebno naglasiti tu osobitost npr. izričajem »nenasljedno plemstvo«, »doživotno plemstvo«, ili, na njemačkom, već spomenuti *persönlicher Adel*, odnosno, na engleskom, *life peerage*. Takva praksa dodjeljivanja nenasljednih titula danas je česta u Ujedinjenom Kraljevstvu, no u srednjem vijeku nije bila uobičajena. Dakle, riječ je o stanovitom anakronizmu.

Za najviši sloj plemstva, dakle onaj koji izravno vlada državom, najčešće se koristi pojam aristokracija. U srednjem vijeku za taj sloj možemo koristiti i naziv *velikaši* (lat. *magnates*). Zanimljivo je da *Encyclopaedia Britannica* poistovjećuje pojmove nobility (plemstvo) i aristocracy (aristokracija), ⁶¹ tj. ona zanemaruje činjenicu da niže plemstvo ponekad nema znatnog faktičnog udjela u upravljanju državom. Možda je takva terminologija posljedica toga što u Engleskoj u srednjem vijeku

formalno uopće ne postoji niže plemstvo. Naime, tamo je najniža plemićka titula barun (baron, lord), a već ona donosi pravo sudjelovanja u kraljevom »Velikom vijeću«, a time i ingerenciju u upravljanje državom. Dakle, doista bi se moglo reći da u srednjovjekovnoj Engleskoj pojmovi plemstva i aristokracije imaju jednako značenje.⁶²

3. Procesi nastanka i diferencijacije srednjovjekovnog plemstva

3.1. Nastanak srednjovjekovnog plemstva

38

Plemstvo se, u navedenom užem smislu, u Zapadnoj Europi pojavilo razmjerno kasno. Do pravnih definicija plemićkih staleža dolazi tek u 12. stoljeću. Stoga je potrebno osvrnuti se na ranija razdoblja kako bi se dobio uvid u genezu faktičnog plemstva, tj. onog koje još nije bilo formalno definirano, a ipak je imalo glavne karakteristike budućeg plemićkog staleža.

Srednji je vijek naslijedio od antike latinski pojam nobilitas, koji je označavao nečiju pripadnost obitelji iz čijih su se redova birali senatori i kurijali.⁶³ Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva, u Galiji su uspjele preživjeti neke od tih plemićkih obitelji i opstati nakon franačkog osvajanja. Poznato je da je franačka vlast bila relativno tolerantna prema galorimskom plemstvu, za razliku od Vizigota, Burgunda i Vandala.⁶⁴ Dakle, u franačkoj je državi postojao određen kontinuitet rimskog plemstva. Ipak, nipošto se ne može reći da je srednjovjekovno plemstvo u Franačkoj običan produžetak rimske ideje plemstva. Ključna je razlika između rimskog i srednjovjekovnog plemstva u Franačkoj u tome što je rimsko karakterizirano slobodom, a srednjovjekovno obavezom prema vladaru. Rimsko plemstvo teži dokolici (otium), a franačko ratu. Moralno opravdanje svoje premoći srednjovjekovno ratničko plemstvo nalazi u svojoj sposobnosti da pruža vojnu zaštitu. Zato je glavno obilježje plemića u Franačkoj mač. Rimsko plemstvo nije imalo ni približno toliko naglašeni militaristički aspekt jer u to doba vojna služba nije smatrana elitnim zanimanjem.⁶⁵

U genezi ideje plemstva u Franačkoj postojala je osim romanske i izvorna germanska komponenta. Naime, kod germanskih su naroda postojale obitelji nazivane Edeline tj. plemići. Latinski izvori ih nazivaju nobiles. One su vjerojatno potjecale od starih rodova mjesnih vođa. Nastankom barbarskih kraljevstava one su izgubile faktičnu moć, ali su im ostale povlastice i veliki ugled. Međutim, ti rodovi su postupno prirodno izumirali, a novi se, dakako, više nisu kreirali jer je njihov koncept izgubio smisao u novom monarhijskom uređenju. Tako su u 7. stoljeću u

čitavoj Bavarskoj preostala još samo četiri takva roda. U Engleskoj je od 9. i 10. stoljeća samo najbliža kraljeva okolina zadržala naslov aetheling. U Franačkoj ti rodovi nisu uopće zapisani u izvorima.⁶⁶

U barbarskim su kraljevstvima na početku srednjeg vijeka nastale nove elite, temeljene na sasvim drugačijem načelu nego stari Edeline. Novi kriteriji za pripadnost eliti bili su služba kralju i bogatstvo.⁶⁷ Premda se čini da su Edeline i čitav njihov koncept neslavno izumrli, ne treba odbaciti mogućnost da su utjecali na buduće ideološke predodžbe o plemstvu. Sličnu su ulogu zacijelo odigrali i rimski nobiles.

Povjesničari do danas nisu postigli konsenzus oko pitanja je li aristokratski položaj u Franačkoj bio nasljedan po krvi ili je samo bio vezan uz trenutnu funkciju državnog službenika. Dakle, pitanje je možemo li uopće govoriti o »plemstvu« u Franačkoj ako imamo na umu navedenu užu definiciju plemstva kao nasljednog pravnog statusa. Postoje naznake da su u Franačkoj doista postojale obitelji čije su uzastopne generacije vršile visoke službe. No, zacijelo te službe nisu bile rezervirane samo za njih, pa se vjerojatno radilo o mješovitom nasljedno-nenasljednom sustavu.⁶⁸ Važno je napomenuti da franački zakonici ne poznaju kategoriju nasljednog plemstva kao pravno privilegirane skupine, ali ipak postoji privilegirani sloj ljudi oko kralja, tzv. kraljevi vjernici (fideles).⁶⁹

U Karolinškoj Monarhiji postojao je prilično zatvoreni krug najvišeg plemstva. Nekoliko obitelji, koje su većinom bile u rodbinskim i ženidbenim vezama s dinastijom Karolinga držalo je većinu glavnih državnih funkcija. Čak bi se moglo govoriti o velikoj rodbinskoj skupini, koja je monopolistički vladala državom, a jezgra joj je bila obitelj Karolinga. Godine 888. Karolinzi su izgubili monopol na vršenje vladarskih funkcija pa su pojedine grane rodbine same postale vladarskim dinastijama. Još cijelo 10. stoljeću svi su kraljevi na nekadašnjem prostoru Karolinške Monarhije bili ženidbenim vezama povezani s dinastijom Karolinga.⁷⁰ Zacijelo su te veze davale dodatni legitimitet njihovoj vlasti.

U Bizantu je do 7. stoljeća gotovo potpuno nestala stara rimska zemljoposjednička aristokracija.⁷¹ U 7. stoljeću pojavljuju se prvi znakovi nove aristokracije, koja se može nazvati bizantskom. Nova aristokracija nastaje na dva načina. Činovničku aristokraciju čine državni službenici, a vojnu krug vojnih zapovjednika oko strategâ u temama. Činovnička aristokracija je time koncentrirana u Carigradu, a vojna pretežno u temama. Država plaća i činovničku i vojnu aristokraciju na isti način, tj. iz državnih poreznih prihoda. U praksi je često to plaćanje izvršavano oslobođanjem aristokracije od njezinih vlastitih poreznih davanja ili davanjem prava na udio u porezima koje je plaćalo neko selo. Ni činovnička ni vojna aristokracija nije isprva bila nasljedna. Važno je uočiti da država nije davala aristokraciji zemlju

na uživanje kao što je to bio slučaj u Zapadnoj Europi. To je odgodilo razvoj feudalizma u Bizantu za nekoliko stoljeća. Ipak, tijekom 8. i 9. stoljeća počinju rasti veliki zemljoposjedi.⁷² U međuvremenu je sve više rastao i broj počasnih naslova i visokih funkcija koje su se dodijeljivale aristokraciji.⁷³ Od sredine 11. stoljeća pojavljuju se pronije.⁷⁴ To su čestice državne zemlje sa državnim seljacima koje su se davale državnim službenicima na korištenje, no nisu bile nasljedne. Tijekom 12. stoljeća pronije se počinju davati vojnicima za vojnu službu, dakle slično kao feudi ili lena u Zapadnoj Europi.⁷⁵ Od 8. do 11. stoljeća dvorsko-činovnička i vojno-zemljoposjednička aristokracija bore se za prevlast. Dolaskom dinastije Komnena na vlast prednost dobiva vojna aristokracija.

Na Zapadu je vrijeme kasnog 9. i ranog 10. stoljeća, tj. nakon konačnog raspada karolinške države, doba znatne društvene mobilnosti. Klasa ratnika – vitezova još ni približno nije bila zatvorena idejom o plemenitosti krvi kao nužnim preduvjetom za nošenje oružja. Zakoni koji nastoje zabraniti nošenje oružja nižim klasama nastaju tek od 12. stoljeća.⁷⁶ Obradivači zemlje mogli su, u težnji za boljim društvenim položajem, prijeći u ratnike, a vitezovi su mogli odložiti oružje i početi se baviti zemljoradnjom.⁷⁷ Riječ plemić (nobilis) susreće se u dokumentima iz ovog razdoblja; nije sadržajno definirana, tj. označava istaknutost po vrlo različitim kriterijima.⁷⁸

Tek od prve polovice 11. stoljeća, po mišljenju Marca Blocha, plemstvo poprima obilježja formirane društvene klase, premda još ni izdaleka nije pravno formulirano. Od tog se doba može govoriti o plemstvu kao prepoznatljivoj skupini unutar društva i o plemićkom načinu života.⁷⁹ To plemstvo najviše karakterizira zanimanje profesionalnog ratnika na konju. Vertikalna mobilnost među klasama sada se smanjila, ali ne nekim pravnim činom, nego postupnom promjenom načina ratovanja. Još u 10. stoljeću u naoružanje konjanika bilo je uvedeno dugo i teško koplje koje se u borbi držalo pod pazuhom. Kaciga je uskoro dobila vizir i pokrivalo za nos. Naposljetku je uvedena košulja od žice, čija je proizvodnja bila komplicirana i skupa. Ukratko, novo je naoružanje bilo mnogo skuplje od nekadašnjeg i zahtijevalo je iskustvo u korištenju. Stoga se zemljoradnik više nije mogao lako prometnuti u viteza. Nije imao dovoljno sredstava za nabavu oružja, a da je i imao, nije mogao na brzinu naučiti rukovati njime. Tako je zanimanje ratnika-konjanika *via facti* postalo rezervirano samo za one koji su posjedovali kmetove i eventualno za one koji su bili u pratnji nekog moćnog seniora. Samo su oni imali dovoljno slobodnog vremena da se profesionalno posvete ratničkom umijeću i da nabave opremu koja im je potrebna za rat.⁸⁰

Od sredine 12. stoljeća viteški stalež, kao podloga za nastanak nižeg plemstva, počinje se i formalno definirati, i to putem ceremonije viteške posvete. Svi posvećeni vitezovi sada čine red (*ordo*). Veliku ulogu u institucionaliziranju viteštva odigrala je i crkva, koja nastoji obrede viteške posvete učiniti što sličnijima vjerskom sakramentu. Crkva namjenjuje vitezovima idealni zadatak - obranu vjere, vitezovi postaju *milites*

Christi. Viteški redovi nastali tijekom 12. stoljeća počinju pravno definirati položaj vitezova. Najstarija templarska Regula iz 1130., istina, još ne zabranjuje neplemićima primanje među vitezove, ali nova Regula iz otprilike 1250. već eksplicitno definira to pravilo. Mirovna uredba Fridrika Barbarosse iz 1152. zabranjuje seljacima nošenje viteškog oružja. Tijekom 12. i 13. stoljeća u Njemačkoj, Aragonu, Provansi i na Siciliji doneseni su zakoni po kojima vitezom može postati samo potomak vitezova. Time je, dakle, viteški stalež konačno ograničen na zatvoreni skup obitelji, pa se može smatrati nasljednim pravnim statusom.⁸¹ Time je viteški stalež postao plemićki stalež, jer smo plemstvo i definirali kao nasljedni pravni status.

Stvaranje novih viteških rodova vladari su željeli pridržati kao svoj monopol. Isprva jedino kraljevska kancelarija ima pravo podjeljivati pismo o dopuštenju da se netko tko nije viteškog roda posveti za viteza. Ta pisma su zapravo začetak pisama o podjeli plemstva, kojima se počinje stvarati tzv. listovno plemstvo (za razliku od donacijskog plemstva koje se dobivalo činom donacije posjeda od strane kralja).⁸² Visoki su feudalski, dakako, nastojali i sami ostvariti pravo kreiranja vitezova. To im je tijekom 13. stoljeća u velikoj mjeri i uspjelo.

Krajem 13. stoljeća načelo nasljeđivanja viteške časti bilo je toliko ukorijenjeno da je formalni obred viteškog posvećenja postao opsoletan. Vitezom se odsada postaje samim rođenjem. Polovinom 14. stoljeća bila je osigurana i jedna od najvećih pravnih povlastica plemića - izuzetost od plaćanja poreza. Time je u velikoj mjeri završen proces pravnog definiranja plemićkog staleža.

Razvoj viteštva u Engleskoj u 13. stoljećapoprma drugačiji smjer od onoga u ostatku Europe. Tamo je viteška čast vezana uz zemlju, a ne uz obitelj. To zapravo znači da u srednjovjekovnoj Engleskoj nikada nije stvoreno plemstvo u francuskom ili njemačkom smislu riječi, dakle kao nasljedni status. Ako bi seljak stekao dovoljnu količinu zemlje postajao bi vitezom. Čak ni čast baruna (lorda) nije formalno nasljedna, pa čak ni doživotna, nego se dodjeljuje onima koji u trenutku saziva kraljevog »Velikog vijeća« posjeduju određenu količinu zemlje. Nasljedna je samo najviša plemićka titula - earl - koja se prenosi s oca na najstarijeg sina.⁸³

3.2. Diferencijacija plemstva i plemićke titule

Karolinška je država poznavala titule grofa (lat. comes), markgrofa (lat. marchio) i vojvode (lat. dux). Grof je bio zapovjednik standardne teritorijalne jedinice, dok je markgrof zapovijedao pograničnom markom koja je mogla i sama biti podijeljena na grofovije. U tom smislu markgrof je mogao bio nadređen grofu, ali samo u pogledu vojnog zapovjedništva. Vojvodstva su bila još veće teritorijalne jedinice od marki i mogle su također biti podijeljene na grofovije.

Karakteristično je za vojvodstva u karolinškoj državi da su bila zasnovana na etničkim temeljima, dakle obuhvaćala su teritorije nekadašnjih samostalnih entiteta. Grofu je bio podređen njegov zamjenik vicecomes, tj. vikont. Dakle, već za vrijeme karolinške monarhije postojala je određena, premda ponešto inkonzistentna, hijerarhija titula. Pri tome treba obratiti pažnju na to da su sve te titule označavale vršitelje funkcija, a ne nasljedno plemstvo.

Pojedini su franački grofovi već od vremena Karla Velikog nastojali pod svojom vlašću okupiti više grofovija.⁸⁴ Takva okrupnjavanja su osobito uznapredovala u drugoj polovici 9. stoljeća, kada ti velikaši počinju uzimati titule »arhigrofova«, »glavnih grofova«, markgrofova ili vojvoda. Ponekad su se zadovoljili i običnim naslovom grofa, premda su posjedovali više grofovija (takvi su npr. bili grof od Toulousea i flandrijski grof). Oni nisu bili u mogućnosti sami provoditi vlast na cijelom svojem teritoriju pa su počeli namještati bilo grofove nižeg stupnja, bilo vikonte. U vremenu slabe središnje monarhijske vlasti titule su imale sve izraženiju tendenciju da postanu nasljedne. Isto tako, u dobu feudalne anarhije često je dolazilo do slabljenja vlasti pojedinih grofova na račun njihovih suparnika, pa su se područja njihove faktične vlasti smanjivala. To je dovelo do određenog pada vrijednosti grofovske titule i do njezinog odvajanja od pojma faktičnog zapovjedništva nad cijelim teritorijem grofovije. Razumljivo je da su u takvim uvjetima titule grofa, markiza i vojvoda postale sve više vezane uz pojedinu obitelj, a sve manje uz cijele teritorije nad kojima su nekada vršili vlast. Zbog tog dolazi do promjene u intitulaciji, jer se sada titula vezuje više uz obiteljski zamak, a manje uz teritorij.⁸⁵

Titule nižeg plemstva većinom su nastale u sklopu vazalskog sustava, jer je glavna karakteristika nižeg plemstva bio njihov vazalni odnos prema većim plemićima – seniorima. Najniži u hijerarhiji vazalstva bio je valvazor, tj. vazal drugih vazala (lat. vassus vassorum), koji nije bio senior nijednom ratniku. Biti nečiji senior znatno je uzdizalo status. Ako je senior imao mnogo vazala dobivao je naziv velikaš, banneret, captal ili barun. Barun, riječ germanskog porijekla, prvotno je značila »čovjek«, ali je s vremenom dobila smisao »čovjek (tj. vazal) moćnog seniora«.⁸⁶

Veliku ulogu u sistematizaciji titula imali su crkveni mislioci. Oni, naime, po uzoru na crkvenu hijerarhiju pokušavaju poredati titule po rangu. Dobar primjer za to je djelo Walafrida iz 9. stoljaća, Alkuinovog učenika. On izravno komparira crkvene i svjetovne titule stvaranjem ekvipotentnih parova. Takvi parovi su: papa - car, patrijarh - patricij, nadbiskup - kralj, metropolitanski biskup - vojvoda, biskup - grof itd.⁸⁷

Budući da nakon raspada karolinške monarhije nove države imaju zasebne razvojne puteve, za pregled diferencijacije plemstva potrebno je svaku državu obraditi zasebno.

3.2.1. Diferencijacija plemstva i plemićke titule u Francuskoj

U Francuskoj nije postojala službena hijerarhija plemićkih titula sve do Napoleonovog uvođenja novog sustava hijerarhiziranog plemstva. Umjesto toga, obitelji su se više cijenile po starosti nego po tituli koju su nosile. Od 12. stoljeća najviša je titula bila pair.⁸⁸ Titula pair (»jednak«) izvorno je bio naziv za vazala koji je imao povlasticu da mu pred sudištem njegova seniora sude isključivo drugi vazali istog seniora. Postupno je to pravo rezervirano samo za najviše feudalice kao kraljeve vazale. Naposljetku je broj parova ograničen na apostolski broj dvanaest, od toga šest crkvenih i šest svjetovnih. Ali, kako su loze trojice svjetovnih parova uskoro ugašene, od 1297. francuski kraljevi počinju imenovati nove. Isto tako, kako su izumirali stari franački grofovski rodovi, tako su kraljevi od 1338. počeli stvarati nove grofove. Dakako da te titule, osim svog naziva, nisu imale praktički ništa zajedničko s franačkim grofovskim titulama.⁸⁹ Titulu markiza (marquis), reminiscenciju na franačke markgrofove, počeo je dodijeljivati tek Luj XII. (1498.-1515.). Titula vidame nastala je od lat. vicedominus i prvotno je označavala biskupovog namjesnika u svjetovnim poslovima. Chevalier banneret je bila titula za viteza koji je pod svojom zastavom okupljao više vazala. Najstariji sin francuskog kralja od 1349. nosi titulu dauphin. Od 15. stoljeća kraljevi najbliži rođaci nose naslov prince du sang royal, a ostali članovi kraljevske kuće prince du sang. No, kraljevi su sinovi obično dobivali vojvodstva, pa su najčešće oslovljavani kao vojvode. Titulu prince (hrv. princ ili knez) ponekad nose najstariji sinovi vojvoda. Dakle, ta je titula načelno niža od titule vojvode, baš kao što je slučaj i u Svetom Rimskom Carstvu.⁹⁰ No, kralj je mogao knezu pri proglašenju dodijeliti i status iznad svih vojvoda. Red je precedencije bio prema tome, ovisan o kraljevoj volji.

Pri kraju srednjeg vijeka hijerarhija titula u Francuskoj bila je otprilike sljedeća (popis je samo orijentacijski jer službeni poredak nije bio definiran):

1. roi (kralj)
2. dauphin (prijestolonasljednik)
3. prince du sang royal (kraljevi najbliži rođaci)
4. prince du sang (ostali članovi kraljevske obitelji)
5. duc et pair (vojvoda koji je ujedno i pair)
6. duc (vojvoda)
7. prince (princ ili knez, obično titula koju nosi najstariji sin vojvode, ali može biti i nasljedna titula s rangom iznad ili ispod vojvode, ovisno o kraljevoj odluci)
8. marquis (markiz)
9. comte (grof)
10. vicomte (vikont)

11. vidame (vidamus)
12. baron (barun)
13. chevalier banerret (vitez s više vazala)
14. gentilhomme (plemić po krvi)
15. chevalier (vitez)
16. écuyer (štitonoša)

U Francuskoj su svi potomci plemića bili i sami plemići. Plemstvo se moglo naslijediti samo od oca. Izuzetak su bile pokrajine Champagne i Franch-Comté, gdje plemićki status mogao naslijediti i po majčinoj liniji. Naslovi od baruna navise ovisili su o majoratu, što znači da sinovi npr. grofa nisu sami bili grofovi za vrijeme života svog oca, nego su samo nosili naslov nižih plemića. Nakon očeve smrti najstariji sin bi postao grof, a ostali bi i dalje bili obični plemići.⁹¹

44

3.2.2. Diferencijacija plemstva i plemićke titule u Engleskoj

Djeca engleskih kraljeva u srednjem vijeku nisu automatski dobivala titule prinčeva, kao što je danas slučaj. Prvi je princ u Engleskoj bio Edvard od Caernarvona, najstariji sin Edvarda I., kojem je otac 1301. dao kneževinu Wales. Edvard je uskoro počeo koristiti titulu prince of Wales, premda mu tu titulu otac nikada nije izravno dao. Edvard je postao engleskim kraljem, no svom sinu nije dao titulu prince of Wales. Tek je Edvard III. ponovno kreirao tu titulu 1343. za svog najstarijeg sina Edvarda Crnog Princa. Zanimljivo je da je Edvard Crni Princ imao već otprije i titulu vojvode od Cornwalla (od 1337.), što je po tadašnjoj europskoj hijerarhiji bila pretežito viša titula nego princ. No, on je odlučio koristiti titulu prince of Wales kao svoju glavnu titulu, i time je u Engleskoj započeta tradicija po kojoj je princ viša titula od vojvode. Titula se princa tek znatno kasnije protegnula na sve kraljeve sinove.⁹²

Titula earla dugo je vremena bila najviša plemićka titula u Engleskoj. Dakako, od 1066. engleski kraljevi su ujedno i vojvode od Normandije, a kasnije i od Akvitanije, ali te vojvodske titule su zapravo francuske, a ne engleske. Tek je Edvard III. kreirao 1337. prvo pravo englesko vojvodstvo: Cornwall, i to za spomenutog Crnog Princa. Titula marquess prvi se put u Engleskoj javlja 1385. a viscount 1440.⁹³ Dakle, uspostavljena je sljedeća hijerarhija:

1. king
2. prince of Wales
3. prince

4. duke
5. marquess
6. earl
7. viscount
8. baron (lord)

Važno je uočiti da u srednjovjekovnoj Engleskoj ne postoji niže plemstvo. Titula baronet, tj. nasljedni vitez uvedena je tek 1611. Do tada viteštvo u Engleskoj nije bilo nasljedno. Čak ni titula baron (lord) nije bila de iure nasljedna, nego se baronom postajalo na osnovu kraljevskog poziva na sudjelovanje u »Velikom vijeću«. ⁹⁴ No, kralj je pozive upućivao onima koji su bili vlasnici znatnih posjeda, a budući da su se ti posjedi nasljeđivali, onda je i titula baruna de facto bila nasljedna. Tek od 1387. kreiraju se kraljevskim patentima nasljedni baruni, čija titula ne ovisi o posjedu. Titule earla su, naprotiv, nasljedne još od 11. stoljeća. ⁹⁵

Sinovima engleskih plemića za vrijeme očevoog života načelno ne pripada nikakva titula osim tzv. courtesy titles (titule iz uljudnosti). Nakon očeve smrti naslov nasljeđuje samo najstariji sin.

3.2.3. Diferencijacija plemstva i plemićke titule u Njemačkoj

Uz grofove, vojvode i markgrofove, koji na prostoru Njemačke postoje još od karolinških vremena, počinje se formirati klasa čiji pripadnici nose titulu Fürst (lat. princeps, hrv. knez). Njoj su isprva pripadali svi nositelji grofovskih ovlasti. Ta klasa je imala isključivo pravo biranja njemačkog kralja. S vremenom su kriteriji za ulazak u tu klasu postajali sve stroži. Tako su u skup počeli biti primani samo izravni kraljevi vazali, a zatim samo oni među njima koji su vladali nad više grofovija. Naposljetku se i klasa knezova diferencirala, podijelivši se na tzv. Kurfürsten (knezove izbornike) i obične knezove. ⁹⁶ Nakon 1254. knezove izbornike čine 3 crkvena i 4 svjetovna kneza. Svjetovni knezovi izbornici su: saski vojvoda, brandenburški markgrof, falački grof i češki kralj. Austrijski vojvoda Rudolf IV. iz obitelji Habsburg proglasio se 1356. nadvojvodom (Erzherzog) da bi mogao parirati knezovima izbornicima. Titula nadvojvode ostala je nadalje isključivi privilegij obitelji Habsburg. ⁹⁷

U Njemačkoj se istodobno pojavljuje još čitav niz titula. Pfalzgraf je prvotno bio kraljev palatin, no kasnije titula počinje označavati grofa kojem je kralj prepustio neka svoja prava. Landgraf je titula koju su u 12. stoljeća uzeli neki moćni grofovi kako bi se razlikovali od mnoštva nižih grofova. Rheingraf, Wildgraf i Altgraf su titule specifične za obitelj Salm. Njemačko niže plemstvo je također raznoliko. Titula vitez (Ritter) je mogla biti nasljedna i nenasljedna. Edler je bio niži stupanj od viteza,

a najniži je bio untitulierte Adel.⁹⁸ Dakle, potkraj srednjeg vijeka iskristalizirala se sljedeća hijerarhija:

1. Kaiser
2. König
3. Kurfürst
4. Erzherzog
5. Herzog
6. Fürst
7. Landgraf
8. Pfalzgraf
9. Markgraf
10. Burggraf
11. Graf
12. Freiherr
13. Ritter
14. Edler
15. untitulierte Adel

Sinovi i kćeri grofova, baruna i nižeg plemstva svojim rođenjem dobivaju istu titulu koju nosi njihov otac. Treba se podsjetiti da bi u Francuskoj oni bili tek obični plemići, a u Engleskoj čak niti to, nego obični slobodnjaci. Titule od Fürsta navise u Njemačkoj se naslijeđuju po načelu primogeniture, osim ako vladar ne odredi drugačije.

4. Obilježja srednjovjekovnog plemstva i plemićke kulture

4.1. Fizički izgled

Mjerjenja visine muških kostura pripadnika srednjovjekovnih kraljevskih i aristokratskih obitelji iz 11. i 12. stoljeća pokazala su da je većina tih ljudi bila otprilike jednake visine kao i današnji muškarci iz srednje imućnog sloja u zemljama OECD-a.⁹⁹ Općenito je poznato da su pripadnici donjih slojeva srednjovjekovnog društva bili niži od današnjih ljudi. Dakle, može se zaključiti da su se plemići srednjeg vijeka isticali svojom visinom i konstitucijom, pa su, kao takvi, bili lako prepoznatljivi među ljudima koji su ih okruživali. Te činjenice se lako mogu objasniti boljom prehranom plemstva i boljim životnim uvjetima. Naime, prehrana s mnogo mesa osiguravala je plemstvu dovoljan unos bjelančevina nužnih

za izgradnju tijela, dok su niži slojevi u tom pogledu bili zakinuti, budući da im je prehrana uglavnom temeljena na ugljikohidratima. Isto tako, bolji životni uvjeti u doba mladenačkog rasta vjerojatno su manje iscrpljivali plemićku djecu bolestima i omogućivali im jači tjelesni razvoj.

Idealni vitez iz srednjovjekovne literature bio je atletski građen, mišićav, »koščat«, »krakat« i u izvrsnoj tjelesnoj kondiciji. Dakako da stvarnost nije uvijek odgovarala idealu, ali plemići-vitezovi su vjerojatno doista obavljali mnogo tjelovježbe pri rukovanju oružjem, pa je prilično vjerojatno da su, barem mlađi među njima, bili u relativno dobroj kondiciji.¹⁰⁰

Osim razlika u visini, uhranjenosti i snazi, koje su proizlazile iz samog načina života, plemstvo je i svjesno nastojalo istaknuti svoju fizičku pojavu u odnosu na podređene. Jedan od takvih postupaka bilo je uklanjanje fizički i psihički invalidnih članova smještanjem u samostane. Naime, opati dvanaestog stoljeća u svojim spisima često spominju među svojim redovnicima plemićkog porijekla sakate, slijepe i umno retardirane osobe.¹⁰¹ Dakle, izgleda da su samostani plemstvu služili za »deponiranje« osoba s osobinama koje nisu odgovarale njihovoj predodžbi o sebi samima. Naime, fizička je pojava za plemstvo bila jedna od važnih društvenih oznaka (social marker), pa je bila i od velike važnosti za održavanje ideologije o superiornosti i »prirodnoj« dominaciji nad potčinjenim slojevima.¹⁰² Invalidnost se nije uklapala u ideju o »plemenitoj krvi«, pa je morala biti na neki način pritajena.

4.2. Odijevanje

O djeća je u srednjem vijeku snažno klasno diferencirana. Plemićka je odjeća važna društvena oznaka njihovog staleža, stoga joj oni pridaju veliku pažnju.¹⁰³ Plemstvo koristi skupe tkanine, poput svile, koje nižem sloju nisu financijski dostupne. Najizrazitije je obilježje plemićkog odijevanja upotreba krzna. Raskošna krzna smatrana su ekstravagantnim znakom statusa čak više nego nakit.¹⁰⁴ Ponajviše su bila cijenjena krzna hermelina i vjeverice. Te dvije vrste krzna čak su ušla u heraldičku terminologiju zemalja Zapadne Europe i to hermelin kao termin ermine, a vjeveričje krzno kao termin vair.¹⁰⁵ Uobičajena krzna, poput vučjeg i lisičjeg bila su prezirana od strane plemića. Dragocjenijima su se smatrala rijetka krzna iz dalekih krajeva. Tako je Hanza krzno dobavljala čak iz Novgoroda, a stanovnici Genove s Krima.¹⁰⁶

Boja odjeće također je bila karakteristična za pojedine klase. Boja plemstva bila je crvena. To je očiti nastavak antičke tradicije, koja je grimiz smatrala najuzvišenijom tkaninom. Crvena se boja u srednjem vijeku dobivala od biljke broća ili životinje crvca.¹⁰⁷

Duljina muške odjeće često je bila znak statusa. Tako su npr. u jednom

razdoblju plemići nosili odjeću do gležnjeva, trgovci do listova, a seljaci do koljena. Takva okolnost može ponekad omogućiti određivanje ranga osoba na likovnim prikazima.¹⁰⁸ Duljina ženske odjeće varirala je u ritmu gospodarskih uspona i kriza. Tako se produžila u doba prosperiteta sredinom 12.stoljeća, a skratila u kriznom dobu sredine 14. stoljeća.¹⁰⁹

Premda su postojale razlike u odijevanju u pojedinim krajevima Europe, ipak postoji i određena uniformnost, dakle, moglo bi se reći da je u srednjem vijeku postojao fenomen mode u odijevanju. Ta moda se, dakako, nije mijenjala tako brzo kao danas. Pokušat ću prikazati neke elemente plemićke mode tijekom srednjeg vijeka:

U ranom srednjem vijeku na modu je jako djelovao Bizant, ali je plemstvo prihvatilo i neke odjevne predmete barbarskih naroda, npr. hlače, koje su u uvjetima hladnije klime gotovo nenadomjesticive.¹¹⁰

48

U romaničkoj odjeći 11. stoljeća postoje znatne klasne razlike. Tako se odjeća kraljeva i najviše aristokracije još drži rimsko-bizantskih uzora i sastoji se od duge tunike preko koje je prebačen ogrtač koji se nosi slično togi. Niži slojevi nose duge hlače i kratku tuniku s dugim rukavima, stegnutu pojasom. U to doba postaje važan ogrtač s kukuljicom koji nose i svećenici i svjetovnjaci. Žensku odjeću čine dvije duge haljine, ogrtač i marama za glavu. Tkanine su kod plemstva oba spola živih boja i najčešće su jednobojne. Žive boje razlikuju plemstvo od puka, koji se oblači većinom tamno i neupadljivo.¹¹¹

U 12. i 13. stoljeću dolazi do znatnih promjena u odijevanju. Idealizacija žene i koncept viteške ljubavi dovode do feminizacije mode kod muškaraca. Počinju se cijeniti finoća i uljudnost. Muškarci glatko briju lice i nose dugu kovrčavu kosu, koju brižno njeguju, a ponekad i ukrašavaju cvijećem. Duge hlače i ogrtač se povlače, a u modu dolaze duge tunike. Muškarac nosi dvije takve tunike, od kojih je gornja bez rukava i često je podstavljena krznom. Odjeća je često izvezena obiteljskim grbovima, a na nju se prišiva kao ukras tzv. flamboyant. Budući da se hlače više ne nose, za zaštitu od hladnoće služe duge čarape od kože ili tkanine, tzv. nogavice. Žene nose dvije haljine. Donja ima tijesno priljubljene rukave, a gornja je bez rukava. Donja i gornja haljina su različitih boja, ali su harmonijski usklađene. Haljine su vrlo duge, tako da se povlače po podu. Udate žene uvijek nose na glavi pokrivalo, najčešće maramu, a ispod brade podbradaču.¹¹²

Tijekom 13. stoljeća odjeća se počinje pripijati uz tijelo tako da ocrtava figuru. Žene nose uske donje haljine tijesno priljubljene uz tijelo, a gornja haljina ima rukave podstavljene krznom koji su tako široki da se ponekad mogu vidjeti grudi. Takvi široki isječki oko rukava zovu se fenêtres d'enfer (prozori pakla). U mušku je modu pripijena odjeća ušla tek u 14. stoljeću. Tada se počinje nositi prsluk tijesan poput trikoa i nogavice sašivene među nogama s rastrizem (braguette).¹¹³ Cipele dobivaju sve duži šiljasti vrh koji se mora ispunjavati vunom, kosom ili mahovinom da se ne

bi savijao, a za praktičnije hodanje privezuje se zlatnim lancima za koljena.¹¹⁴

U 14. i 15. stoljeću gotička moda doživljava vrhunac i postaje gotovo apsurdna. Ishodište te nove mode je Burgundija. Muškarci nose tijesna odijela s ispunjenim ramenima i širokim rukavima, što naglašava širinu ramena prema uskom struku. Odijela su ukrašena baršunom. Uz to se nosi i dugi, krznom podstavljeni ogrtač. Žene nose haljine s jako dugim skutima i s dubokim šiljastim dekolteima sprijeda i straga. Na glavi nose visoki konični šešir s dugim prozirnim velom ili šešir s dva roga. Žene briju čelo kako bi izgledalo više, a svu ostalu kosu skrivaju ispod šešira.¹¹⁵

4.3. Prehrana

Osnova prehrane plemstva je meso. Ta osobina ih razlikuje od nižih slojeva koji se većinom hrane kašama i kruhom. Raznovrsnost mesa koje se konzumira na plemićkim dvorovima je ekstravagantna. Najčešće se jede svinjetina, ali cjenjenija je divljač, osobito jelen i mladi zečevi. Priprema se veliki broj divljih ptica: čaplje, ždralovi, rode, kormorani, galebovi, čvorci, kosovi, divlje patke, fazani, prepelice, jarebice, vrane, drozdovi i kukavice. Dakako, jedu se i uzgojene ptice: guske, kokoši i patke. Od ptica su najcjenjeniji labudovi i paunovi, koji se na gozbama poslužuju ukrašeni njihovim vlastitim perjem. Ptice su prikladna prehrana jer se mogu jesti i na dane postova, budući da se smatra da su vodenog porijekla. Crkva je, međutim, to mišljenje nastojala opovrgnuti i zabraniti konzumaciju ptica tijekom posta. Riba se, naprotiv, potpuno slobodno mogla jesti za vrijeme posta.¹¹⁶ Najcjenjenije su bile jegulja i zmijuljica (također slična jegulji). Engleski kralj Henrik I. navodno je umro od prejedanja zmijuljicama.¹¹⁷ Jesetra i kit smatrani su jelom kraljeva.¹¹⁸ Jeli su se također i puževi i žabe.¹¹⁹

Praktički jedini način konzerviranja mesa bilo je soljenje. Usoljeno meso se najčešće pripremalo za jelo kuhanjem, dok se svježe meso najčešće peklo. Najomiljeniji začini bio je papar, a koristilo se i mnogo drugih orijentalnih začina snažnog okusa. Takva sklonost jako začinjanim jelima osobito se razvila nakon Prvog križarskog rata, jer su se križari na istoku upoznali sa začinjanim jelima. Cijenjen začini bila je i ružina vodica, koja se dobivala močenjem ružinih latica u velikim vodenim posudama na otvorenom. Šećer je bio preskup i prerijedak da bi se koristio za kuhanje pa se konzumirao u grudicama kao skupocjena poslastica za posebne prilike. U običnim prilikama za zaslađivanje se koristio med.¹²⁰

Jako začinjavanje hrane možda je služilo i uklanjanju loših okusa koji se razvijaju kad hrana dulje vrijeme stoji bez učinkovitih mjera čuvanja. Tako se mogu razviti fermenti koji daju neugodan miris hrani. Ta hrana se može ponovno učiniti jestivom ako se intenzivno termički obradi. Stoga su ponekad srednjovjekovni kuhari

isti komad mesa i kuhali i pekli kako bi uklonili toksine, a zatim su ga morali dobro začiniti da bi mu dali podnošljivi okus. Isto tako, hranu su često bojili intenzivnim bojama, možda da bi zamaskirali njezin odbojni izgled. Žutu su boju davali hrani pomoću šafrana, crnu pomoću ugljena, zelenu pomoću peršina ili metvice, a crvenu pomoću krvi ili sandalovine.¹²¹

Kruh su jeli svi slojevi, ali njegova je kvaliteta bila jasan razlikovatelj društvenog statusa. Tako je plemstvo jelo bijeli pšenični kruh, koji je smatran najkvalitetnijim. Dvorska posluga jela je također pšenični kruh, ali vjerojatno s više mekinja. Donji su slojevi jeli uglavnom raženi, ječmeni i zobeni kruh. S današnjeg nutricionističkog stanovišta najkvalitetniji su kruh, paradoksalno, jeli upravo niži slojevi.¹²² Bijeli kruh plemstva, siromašan vlaknima, vitaminima i mineralima vjerojatno je dugoročno štetio njihovom zdravlju, baš kao i mesna hrana s mnogo kolesterola. No, štetne posljedice takve prehrane se obično ne očituju u mladosti, za vrijeme rasta. Dakle, spomenuta tvrdnja da su plemići bili rastom viši i razvijeniji od ostalih i dalje stoji. Bolesti vezane uz plemićku prehranu, poput arterioskleroze, vjerojatno su se manifestirale tek u njihovoj srednjoj i starijoj dobi i zacijelo su im znatno skraćivale životni vijek. Zanimljivo je i to da su svježije povrće smatrali teško probavljivim pa su ga izbjegavali, čime su se također lišavali vrijednih vitamina i vlakana.¹²³

Karakteristično piće plemstva bilo je vino. Ponekad si je čak i plemstvo sjevernijeg dijela Europe, gdje ne uspijeva vinova loza, moglo priuštiti nabavu vina iz južnijih krajeva. Tako je normansko plemstvo nakon zauzimanja Engleske u nju uvozilo velike količine vina iz Francuske.¹²⁴ Vino je u srednjem vijeku smatrano korisnim za zdravlje, dapače i ljekovitim.¹²⁵ Vitezovi su u križarskim ratovima stekli naviku da pijenjem velikih količina vina liječe ili, bolje reći, zatomljuju groznice, hladnoću, vrućinu, bolesti i nostalgiju za domom. U rat su se nosile velike zalihe vina koje su bile korisne naročito za vrijeme dugih opsada, kako opsjedateljima, tako i opsjedanima.¹²⁶ Vino u srednjem vijeku nije bilo kvalitetno kao danas, jer nije bilo tako učinkovite tehnologije brtvljenja bačava. Vino je već nakon godinu dana stajanja bilo praktički nepitko, zato su se vina većinom morala piti mlada. Postoje dokumenti u kojima se autori žale na lošu kvalitetu vina na kraljevskim dvorovima. Za ta vina često kažu da su kisela, mutna, ustajala i da imaju miris po smoli. Vina su se često zaslađivala i začinjavala, možda baš zato da bi im se poboljšao okus.¹²⁷ Bogato plemstvo nabavljalo je kvalitetnija vina iz dalekih krajeva, npr. s Cipra i Lezba ili iz Španjolske.¹²⁸

Plemstvo je pilo i pivo, ali ono nije bilo toliko cijenjeno jer se proizvodilo bez hmelja. Tek su u kasnom srednjem vijeku počeli pivu dodavati hmelj, pa se okus poboljšao. Križari su s istoka donijeli običaj začinjavanja piva raznim začinima, npr. cimetom, što je vjerojatno također bilo s ciljem poboljšavanja lošeg okusa. Pila se i medovina, jabukovača i kruškovača, a za piće slično punču se vjerovalo da štiti zube od kvarenja.¹²⁹

4.4. Obrazovanje

Obrazovanost plemstva u ranom srednjem vijeku često slijedi ovaj obrazac: obrazovani su većinom samo oni članovi obitelji koji su odgojeni u mirnim i stabilnim uvjetima. Stoga često osnivači dinastija, koji su morali oružjem osvajati svoj položaj, imaju slabo obrazovanje. Svojim su sinovima oni često nastojali omogućiti što bolju edukaciju, očito svjesni njezine važnosti, budući da im je samima nedostajala. Međutim, većina je manjih i srednjih seniora sjeverno od Alpa još u 11. stoljeću bila nepismena. Pismeni ljudi tog doba bili su gotovo isključivo svećenici, pa su oni gotovo redovito držali administrativne službe koje su zahtijevale pismenost, npr. službu kancelara. To je dovelo do velikog utjecaja klera na pravni život na svim razinama. Ta nepismenost plemića prouzročila je i relativno obezvrijeđivanje pisanog dokumenta sve do vremena renesanse rimskog prava. Marc Bloch tvrdi da u ranom srednjem vijeku plemstvo većinom ne zna govoriti latinski, tadašnji jezik kulture i prava. Poznavanje latinskog tada je još uvijek povlastica samo svećenstva.¹³⁰

Tijekom 12. stoljeća obrazovanje je postiglo veliki napredak. Sada plemstvo počinje čitati čak i djela klasičnih autora na latinskom i intelektualno se znatno razvija. Razvojem viteške udvornosti (courtoisie) mijenja se čak i govor plemića. On se sve više razlikuje od »rustičnog« govora seljaka i postaje jasna društvena oznaka plemićkog staleža. Izvori često govore o tome kako je neki plemić prerusivši se u seljaka bio prepoznat upravo po govoru.¹³¹

4.5. Ponašanje

U ranom srednjem vijeku nisu još postajale specifične norme ponašanja koje bi karakterizirale plemićki stalež. Tek od početka 12. stoljeća profilira se skup pravila poznatih pod nazivom udvornost ili »kurtoazija« (courtoisie). Marc Bloch je tvrdio da je nastanak tih pravila bio vezan uz obnovu monarhija i velikih kneževina koja se dogodila baš u to doba. Naime, središnjoj je vlasti uvijek u interesu stvoriti ideologiju koja će sputati njezine podanike određenim normama i tako ih učiniti poslušnima i predvidljivima. Nadalje, takve su norme mogle nastati samo na velikim kraljevskim i kneževskim dvorovima, gdje je na okupu bilo mnogo plemića, a ne na dvoru izoliranog viteza.¹³² Dakle, doista je plauzibilno da je nastanak udvornosti vezan uz rast kraljevskih dvorova i uz jačanje središnjih vlasti.

Pravila udvornosti mijenjaju i sam ideal ratnika. Dok su u ranom srednjem vijeku glavne osobine ratnika bile snaga i hrabrost, sada to više nije dovoljno. Vitez se sada mora znati i dobro ponašati, mora biti pristojan, čestit i odan.¹³³ Neki

povjesničari taj proces čak nazivaju »pripitomljavanjem« plemstva.¹³⁴

Zanimljiva je uloga koju su žene odigrale u tom procesu. Naime, jedna od glavnih sastavnica udvornosti je upravo kodeks ponašanja vitezova prema ženama. Georges Duby smatra da je »udvorna ljubav«, koja se javlja od 12. stoljeću nadalje, zapravo bila sredstvo kojim su seniori obuzdavali nasilnost mladih vitezova. Naime, senior je svoju suprugu koristio kao svojevrsan mamac za vitezove u igri udvaranja. Budući da su pravila te igre postajala sve složenija, npr. zahtijevala su odvajanje ljubavnih osjećaja od putenosti, vitezovi su morali sve više obuzdavati svoje instinkte i tako su se postupno učili samokontroli i, dakako, sve većoj poslušnosti senioru.¹³⁵ Čak je i samo načelo potpune podređenosti zaljubljenog viteza njegovoj gospi podsvjesno jačalo osjećaj njegove podređenosti gospodaru.¹³⁶

Po meni, ne treba zanemariti ni psihičku snagu koju je takva vrsta ljubavi davala vitezovima. Naime, budući da vitezovi većinom nisu nikada blisko upoznali ženu u koju su bili zaljubljeni, niti su tjelesno konzumirali tu ljubav, u svojim glavama su iskonstruirali idealni lik koji, dakako, nije imao nikakvih mana i koji im je savršeno odgovarao po svojim osobinama. Pretpostavljam da je takav ideal žene mogao biti nenadomjestiv oslonac ratniku u borbi i u svim nedaćama ratničkog života. Mnogi, naime, smatraju da su najveće i emocionalno najsnažnije ljubavi upravo one neostvarene, a ljubav je uz vjeru i nadu jedan od glavnih čovjekovih pokretača.

Trubadursko je pjesništvo služilo kao medij širenja ideala viteške ljubavi. Postoje teorije da je i sama ideja takve ljubavi došla u Europu putem pjesništva, i to iz islamske Španjolske.¹³⁷ Ako je to istina, paradoksalno je da Europa jedan od svojih tradicionalno najkarakterističnijih kulturnih elemenata duguje zapravo islamskoj civilizaciji.

4.6. Igre i zabave

Zabava na plemićkim dvorovima sastojala se od: gozbi, turnira, predstava žonglera, truvera, plesača i igrača s medvjedima. Igre s kockom bile su popularne među svim društvenim slojevima. Šah je s Istoka donesen u 11. stoljeću i modificiran je tako da je moć figure kralja umanjena, što odražava ambicije tadašnjeg plemstva.¹³⁸ Mnogo su se igrale i igre slične današnjim igrama »dame« i »backgammona«.¹³⁹

4.7. Lov

Lov nije bio samo zabava, nego i izvor hrane, budući da je divljač bila cijenjeni dio plemićkog jelovnika. Od četveronožnih životinja najviše se lovio jelen i divlja svinja. Vepar, sa svojim kljovama, bio je opasna lovina i mnogo

plemića je poginulo upravo u lovu na vepra. Najvažniji element plemićkog lova na četveronožne životinje bili su psi. Psi su zapravo obavljali veći dio posla u lovu jer su pronalazili lovinu njuhom i opkolivši ju, tjerali ka gospodarima. Plemić bi samo zadao smrti udarac kopljem ili strijelom lovinu iscrpljenoj od trčanja i stjeranoj u zasjedu. Lovački psi su stoga jako cijenjeni na dvorovima i često se s njima postupalo bolje nego s poslugom.¹⁴⁰

Najotmjenija vrsta lova bilo je sokolarstvo. Ono je bilo nedvosmisleni znak plemićkog statusa, a sokol je postupno postao simbolom plemenitosti i slobode.¹⁴¹ Plemić je sa svojim omiljenim sokolom dijelio spavaonicu i svakodnevno ga nosio na zapešću. Car Fridrik II. bio je ljubitelj sokolarstva pa je napisao i djelo o sokolarstvu *De arte venandi cum avibus*. Zanimljivo je da su se za lov u pravilu koristile ženske ptice, a muške su smatrane inferiornima. Pod pojmom »sokol« zapravo je obuhvaćeno više vrsta ptica iz porodice sokolovki (*Falconidae*), od kojih se svaka koristila za određene vrste lovine. Lovački sokolovi su bili skupi prvenstveno zbog toga što je njihov trening zahtijevao mnogo pažnje i vremena. Za to je bio zadužen dvorski sokolar. Car Fridrik II. imao je više od 50 sokolara u svojim lovačkim dvorcima. Ptice su se od malena morale trenirati u mraku i tako postupno privikavati na nošenje na zapešću. Kada se ptica počela iznositi na otvoreno svjetlo, stavljala joj se kožna kapica i moralo ju se smirivati hranjenjem, nježnim govorom ili prskanjem vodom, često iz sokolarevih usta. Ptica se prvo puštala letjeti na uzici. Tek kad bi se navikla na vraćanje sokolaru, puštala se slobodna.¹⁴²

4.8. Dvorci kao središta plemićkog života

Jedna od prvih asocijacija na plemstvo svakako su dvorci. To nije nimalo slučajno, budući da su dvorci bili jedna od najvažnijih društvenih oznaka plemića. Srednjovjekovni krajolik, u kojem se markantni dvorci izdižu nad okolinom, stalno je podsjećao podložne slojeve na svekoliku nadmoć plemstva.¹⁴³ Uz dvorce, još su jedino visoki tornjevi crkava imali takvu izražajnu snagu. Dominacija dvorca i crkve nad okolinom usađivala je u psihu zavisnih obrađivača zemlje osjećaj inferiornosti i time pojačavala njihovu pokornost.

Dvorac je imao i snažno simboličko značenje za plemićku obitelj. Od kraja 11. stoljeća mnogi su njemački grofovi počeli u svoj naslov stavljati naziv patrimonijalnog zamka umjesto naziva svojeg okruga (*Gau*). Naime, situacija je bila takva da je zamak postao stabilniji simbol moći nego što je to bilo formalno vrhovništvo nad razmravljenom oblasti. Tako je Fridrik I. oslovljavao vojvodu Švapske kao vojvodu od Staufena, dakle ne po teritorijalnom principu nego po zamku koji je bio sjedište vlasti spomenutoga. Zamak Bourbon-Archambault dao je ime francuskoj kraljevskoj dinastiji.¹⁴⁴ Primjer *par excellence* je i obitelj Habsburg, koja nosi ime po zamku u

današnjem švicarskom kantonu Aargau.

Zanimljivo je da su vladari tijekom srednjeg vijeka smatrali da posjeduju monopol na podizanje utvrđenih zankova. No, realizacija tog monopola ovisila je o faktičnoj vlasti vladara u danom trenutku. U vremenima feudalne anarhije nitko nije mogao spriječiti moćne velikaše da podižu utvrde i tako učvršćuju vlast nad svojim teritorijima.¹⁴⁵ Naposljetku su i vladari morali pristajati na kompromise s feudalcima da bi osigurali optimalnu izgradnju utvrda u svojem kraljevstvu.

U ranom srednjem vijeku dvorac je bio jednostavan. Izdvajam primjer dvora Karla Velikog u Aachenu koji se sastojao se od dvorane za primanje (lat. aula), sagrađene nad poluukopanom prostorijom za skladištenje, i stambenih prostorija koje su okruživale dvoranu. Dvorana je hodnikom bila povezana s dvorskom kapelom. Takvu dispoziciju imitirali su mnogi drugi ranosrednjovjekovni dvorci.¹⁴⁶ Dvorci ranog srednjeg vijeka nisu bili osobito utvrđeni sve do vremena normanskih i mađarskih provala, kad je potreba za utvrđivanjem snažno došla do izražaja. Kamene utvrde prvi počinju graditi velikaši, a mali i srednji vitezovi dugo se oslanjaju na drvo kao materijal za svoja utvrđenja.¹⁴⁷

54

Zamci iz doba romanike i gotike dijele se na dva osnovna tipa: zamak na brijegu i zamak u ravnici. Zamci u ravnici su najčešće pravilnog kvadratičnog ili četverokutnog tlocrta i obično su okruženi jarkom s vodom. Lovački zamak cara Fridrika II. u Apuliji, Castel del Monte, specifičan je primjer zamka jer ima pravilni osmerokutni tlocrt i izgrađen je na malom brežuljku.¹⁴⁸

Zamak na brijegu rijetko može imati pravilan tlocrt jer se mora prilagođavati terenu. Najbolji položaj za takav zamak je uzvisina kojoj su tri strane strme, a četvrta je manjeg nagiba i omogućava pristup. Zamak na brijegu strukturiran je od dva osnovna elementa: donjeg grada, okruženog vanjskim bedemima, i gornjeg grada, koji se nalazi unutar donjeg i to obično na strmoj uzvisini. Gornji grad je okružen vlastitim bedemima, tako da se može braniti u slučaju da neprijatelj prodre kroz vanjske bedeme u donji grad. U donjem se gradu nalaze gospodarske zgrade i zgrade za posadu. U gornjem gradu nalaze se gospodareve stambene prostorije i branič-kula koja služi kao posljednja linija obrane, dakle u slučaju da neprijatelj prodre u gornji grad. Najvažniji dio stambenog trakta je tzv. palas (njem. pfalz).¹⁴⁹

Specifičnost je engleskih i sjevernofrancuskih romaničkih zankova na brijegu to što se stambene prostorije gospodara nalaze unutar same branič-kule. Dakle, ti zamci nemaju zasebni palas. Takva kula, namijenjena i za obranu i za stanovanje, naziva se donjon. Riječ donjon nastala je od lat. dominium, vjerojatno zato što je takva kula simbolizirala vlast gospodara nad okolicom. Prvi donjoni se grade već krajem 10. stoljeća i to vjerojatno kao nadgradnja na spomenute karolinške dvorane (aule). U posljednje vrijeme arheolozi su dokazali da je postojao postupni kontinuirani prijelaz između gradnji tipa aula i tipa donjon. Najstariji sačuvani primjer donjona (iz 994.) nalazi se u Langeaisu, a sagrađio ga je Fulk Nerra.¹⁵⁰ Jedan od najpoznatijih primjera

donjona je 27 metara visoki White Tower unutar kompleksa Tower of London.

Krajem 12. stoljeća događaju se istodobno dva revolucionarna momenta u arhitekturi zamkova. S jedne strane zamci postaju remek-djela fortifikacijske tehnike, a usporedno s time postaju i udobna boravišta. Dobar primjer zamka iz tog doba utvrđenog po znanstvenim standardima je Château-Gaillard Rikarda Lavljeg Srca. Zanimljiv je razlog zbog kojeg plemstvo u to doba počinje posvećivati toliku pažnju obrambenoj tehnici. Naime, kraj 12. stoljeća doba je ponovnog uspona središnjih monarhijskih vlasti, pa se plemstvo, naviknuto na samostalnost, želi osigurati od mogućih vladarevih ingerencija gradeći dobro branjena uporišta. Dakako da fortifikacijski napredak ne bi bio moguć bez sveopćeg napretka tehnologije do kojeg dolazi baš u to vrijeme. Opći napredak tadašnjeg društva omogućio je i porast životnog standarda i udobnosti na dvorovima. Glavna novost u pogledu komfora je odvajanje donjona i palasa. Donjon sada postaje samo fortifikacijski objekt, a stambeni palas se seli u njegovo podnožje. Taj novi stambeni prostor mnogo je prostraniji i pitomiji od stare kule. Moguće je da je baš u tim novim raskošnim prostorima procvjetala viteška kultura udvornosti (*courtoisie*). U svakom slučaju, novi dvorci su istodobno omogućili dotada neviđenu udobnost i izdržavanje mnogo težih opsada. Dakle, 13. je stoljeće istodobno riješilo i obrambeni i stambeni problem plemstva. Važno je uočiti i spoj tih dvaju faktora. Naime, veća sigurnost omogućavala je slobodnije ulaganje u udobnost, raskoš i umjetnost.¹⁵¹

Palas zamka, bilo da se, kao ranije, nalazio u donjonu, bilo da je bio zasebna zgrada, najčešće se sastojao od dvije prostorije. Veća je prostorija, tzv. dvorana (lat. sala, eng. hall), služila za dnevni život plemićke obitelji i za javna primanja. Manja prostorija, tzv. komora (lat. camera, eng. chamber), bila je intimnijeg karaktera i služila je za spavanje ili boravak u privatnosti. Komora je mogla tlocrtno biti i u sastavu velike dvorane, i to tako da je bila separirana samo drvenim panelima ili tapiserijama. Isto tako, komora je mogla biti i iznad dvorane, u tavanskom dijelu palasa. Velika je dvorana mogla biti u prizemnom dijelu palasa ili na prvom katu. Ta dvorana je u ranije vrijeme bila raščlanjena potpornim stupovima poput crkve, a kad je razvijena tehnologija izrade drvenih krovišta, stupovi su mogli biti uklonjeni, čime je dobiven jedinstveni prostor. Prozorski su otvori bili opremljeni drvenim zaklopcima koji su se mogli osigurati pomoću željezne šipke. Tek se u 13. stoljeću pojavljuju stakleni prozori, i to samo na bogatim dvorovima. U 14. stoljeću stakleni su prozori već postali uobičajeni na većini dvoraca.¹⁵²

Ako je dvorana bila u prizemlju, pod joj je obično bio od nabijene zemlje ili kamena. Ako je dvorana bila na prvom katu, pod je gotovo redovito bio drven, a odozdo su ga podržavali drveni stupovi ili kameni svodovi. Zanimljivo je da su tepisi u Zapadnoj Europi sve do 14. stoljeća korišteni samo za prekrivanje zidova (tapiserije), stolova i klupa, a nikako za prekrivanje podova. Umjesto tepisima, podovi su prekrivani rogožinom, a u kasnom srednjem vijeku i aromatičnim travama:

kamilicom, lavandom, mažuranom, ružama ili metvicom. Rogožina se povremeno uklanjala da bi se nadomjestila novom i da bi se pod mogao pomesti. Ipak, izgleda da se to na nekim dvorovima rijetko činilo, budući da je Erazmo zabilježio da je pod rogožinom često bilo kostiju, ispljuvaka, kao i psećeg i mačjeg izmeta.¹⁵³

Nasuprot ulazu u dvoranu nalazio se povišeni plato koji je služio kao glavno boravište plemićke obitelji. Samo je gospodar dvorca (ponekad možda i njegova supruga) sjedio u stolici, koja je svojom masivnošću simbolizirala status. Svi su ostali sjedili na klupama.¹⁵⁴ Stolovi u dvorcima obično su bili na sklapanje, pa su se uklanjali nakon završetka obroka.¹⁵⁵ Stalni je stol bio znak velikog prestiža i imali su ga samo najveći velikaši. Svi su stolovi bili prekriveni bijelom tkaninom na čiju se čistoću iznenađujuće mnogo pazilo.¹⁵⁶ Ostali namještaj činile su škrinje za čuvanje odjeće i posuđa. Posuđe je bilo skupocjeno i predstavljalo je imovinsku zalihu plemića. Po Jacquesu Le Goffu tek su građani izmislili udobnost u pravom smislu riječi. Građani su se vezivali uz svoje kuće i pomno ih namještali, dok su plemići uvijek bili skloni putovanjima. Stoga je plemićki namještaj uvijek morao biti spreman za prenošenje. Posuđe, tapiserije i nakit pratili su gospodara kad je prelazio iz jednog od svojih dvoraca u drugi.¹⁵⁷ Ta činjenica je mogla znatno utjecati na umjetničku produkciju srednjeg vijeka. Naime, plemić ne cijeni teške brončane ili kamene skulpture kakve su bile omiljene u antici jer ih ne može ponijeti sa sobom na put. On cijeni samo lagano i nelomljivo metalno posuđe, savitljive tapiserije i dragocjeni nakit koji sam može ponijeti na ruci ili oko vrata. Zanimljivo je da je srednji vijek sklon »prijenosnim«, »mobilnim« artefaktima, i to jednostavno zato što je srednjovjekovno plemićko društvo društvo u pokretu.

Rasvjeta vjerojatno nije imala tako veliko značenje kao što ima za današnje društvo. Naime, ritam ustajanja i odlaska na spavanje bio je mnogo više prilagođen ritmu izlaska i zalaska sunca. Ipak, rasvjeta je postojala, i to u obliku uljanica i svijeća od loja ili voska. Svijeće su često podržavali metalni svjećnjaci, a ponekad su se za rasvjetu koristile i baklje umetnute u željezne prstenove na zidovima.¹⁵⁸

Grijanje u dvorani isprva je bilo osiguravano pomoću jednostavnog središnjeg ognjišta. Premda se današnjim ljudima čini da je kamin jednostavan i primitivan uređaj, on je u prvom razdoblju srednjeg vijeka bio nepoznat. Središnje ognjište koje je prethodilo kaminu moglo je, dakako, biti samo u prizemnim dvoranama, a nikako na katu čiji je pod bio pokriven drvenim daskama. Takvo je ognjište obično bilo obrubljeno kamenom ili opekom, a dim se dizao kroz otvor na krovu izveden u obliku lanterne, kako u dvoranu ne bi upadala kiša i snijeg. Preko noći ognjište se prekrivalo pokrovom nazvanim *couvre-feu* napravljenim od opeke ili keramike, kako bi se smanjio rizik od požara. Kamin je postao nužan u dvoranama koje su bile na prvom katu. Isprva je kamin bio smješten uza zid, a iznad njega se nalazio ljevkašti otvor dimnjaka. Naposljetku je čitav kamin zajedno s dimnjakom ukorporiran u zid, najčešće na mjestu koje je izvana bilo pojačano kontraforom.¹⁵⁹

Unutar dvorane moglo se drvenim panelima ili zastorima pregraditi pojedine odjeljke u kojima je radila poslua ili su se nalazila spremišta. Tako su najčešće bile ograđene smočnice za pripremu pića i kruha, obično pokraj ulaza u dvoranu, tj. što udaljenije od plemićkog platoa. U njima su bile police i klupe na koje se hrana donesena iz vanjske kuhinje odlagala i zatim pripremala za posluživanje.¹⁶⁰

Kuhinje u srednjovjekovnim zamcima nisu bile u sastavu palasa, nego odvojeno, na sigurnoj udaljenosti. Tek u 15. stoljeću počinje gradnja kuhinja u sklopu glavnog stambenog objekta. Za vrijeme velikih gozbi, npr. pri posjetu vladara, običavalo se unutar dvorišta zamka improvizirati dodatne kuhinje kako bi se moglo pripremiti dovoljno hrane za goste.¹⁶¹

Vanjski i unutrašnji zidovi dvorca često su bili obijeljeni, a unutrašnjost je mogla bila ožbukana ili obložena drvetom. Ožbukani i obijeljeni unutrašnji zidovi često su oslikavani uskim crvenim linijama kako bi se dobio dojam kamenih blokova. Zidovi su mogli biti oslikani i cvjetnim uzorcima. Tapiserije na zidovima su imale i praktičnu svrhu sprečavanja propuha.¹⁶²

U komori zamka glavni je dio namještaja bio drveni krevet s madracima i jastucima od perja. Krevet se mogao rastaviti i odnijeti na put, kao i većina ostalih stvari u zamku. Krevet je imao zastore, koji su osiguravali privatnost i zaštitu od propuha. Osobna gospodareva poslua mogla je spavati u komori na klupama. U slučaju visokog plemstva, supružnici su imali odvojene komore. U komori supruge tada su spavale njezine služavke.¹⁶³

Stanovnici su se dvorca kupali u drvenim kadama sa zastorom. Kada je također slijedila gospodara na njegovim putovanjima. Samo u kraljevskim dvorcima su ponekad postojale stalne kupaonice s ugrađenim kadama. Poneki dvorci su imali čak i ugrađene vodovodne cijevi. Poslua bi nosila vodu u cisternu na vrhu dvorca odakle bi se olovni cijevima voda po potrebi puštala u stambene prostorije. Nužnici su postojali u sofisticiranijim dvorcima i često su bili izvedeni u vanjskom zidu palasa, s ispusnom cijevi koja je vodila izvan zida. U Château-Gaillardu Rikarda Lavljeg Srca prilikom jedne opsade neprijatelji su se uspjeli uvući kroz odvodnu cijev u dvorac. Zato su ispusti tih cijevi kasnije zaštićivani zidom. Nužnici su se nalazili obično što bliže gospodarevoj komori. Umjesto toaletnog papira najčešće se koristilo sijeno.¹⁶⁴

5. Društveni odnosi među plemstvom

5.1. Brak

David Herlihy smatra da je veliko socijalno dostignuće ranog srednjeg vijeka približno izjednačavanje pravila spolnog ponašanja kod bogatih i siromašnih. Naime, bogati nisu mogli imati više od jedne žene, a nisu mogli ni polagati pravo na robinje. Takvim ukidanjem poliginije i konkubinata te uvođenjem stroge egzogamije spriječeno je gomilanje žena u kućama bogatih pa su siromašni stekli znatno bolje izgleda da se ožene i steknu potomstvo.¹⁶⁵ Dakako da su bogati i moćni imali bolje prilike za izvanbračne spolne odnose, ali, općenito uzevši, moglo bi se reći da Herlihyjeva tvrdnja vrijedi.

U ranom srednjem vijeku muškarci i žene su stupali u prvi brak otprilike u jednakoj dobi, što je bila znatna promjena u odnosu na antiku kada je dobna razlika partnera u prosjeku iznosila 9 godina. Jednakost dobi partnera čak su zahtijevali neki ranosrednjovjekovni zakoni, npr. vizigotski zakon iz kasnog 7. stoljeća. Crkveni je koncil u Fréjusu 796.-797. također zahtijevao da mladenka i mladoženja budu jednake dobi. Idealnom dobi za ulazak u brak smatralo se u ranom srednjem vijeku dob između 20 i 30 godina. Miraz, koji je u antici mladenkina obitelj običavala davati zetu, sada nestaje, a umjesto toga sada mladoženja daruje mladenku. Merovinške kraljice dobivale su čitave gradove kao svadbene darove.¹⁶⁶

Već od 10. stoljeća dob prve udaje žena počinje padati, naročito među visokim plemstvom. Za cijeli kasni srednji vijek karakteristična je rana udaja djevojaka. Događalo se da djevojka iz plemićke obitelji bude zaručena sa 7 godina, udana sa 12, a udovica sa 15, kao što je to bio slučaj sa svetom Klarom od Pise. Najranije su udavane djevojke iz najvišeg plemstva. Za primjer toga mogu poslužiti podaci o udaji djevojaka iz njemačkih aristokratskih obitelji Wittelsbach i Hohenzollern. U razdoblju od 1300. do 1520. godine četiri mladenke iz obitelji Wittelsbach imale su između 12 i 13 godina, osam mladenki 14, a dvije 15 godina. Dakle, prosjek iznosi 13.7 godina. Među Hohenzollernima u istom razdoblju: pet je mladenki imalo između 12 i 13 godina, pet 14 godina i pet 15 godina. Prosjek iznosi 13.8 godina. Spomenimo i primjer svete Brigite Švedske (u. 1373.), koja je udana s 13 godina, no ona i suprug nisu konzumirali brak još sljedećih godinu dana. Među gradskim plemstvom dob prve udaje bila je ipak nešto viša. Tako je npr. kod mladenki iz patricijskih porodica grada Frankfurta u razdoblju između 1300. i 1520. prosječna dob iznosila 18.8 godina.¹⁶⁷

Plemićke djevojke ne samo da su se rano udavale, nego su i djecu rano rađale. Tako postoje podaci iz 1185. godine iz kojih se može izračunati da su žene tadašnje engleske aristokracije rađale prvo dijete u prosjeku sa 18.4 godina. Međutim, bilo je i slučajeva da djevojke rađaju već u dobi od 14 godina.¹⁶⁸

U pogledu dobi muškaraca pri prvoj ženidbi, postoji upravo suprotna tendencija od one kod žena. Tako od 12. stoljeća muškarci počinju sve više odlagati ženidbu, pa čak ju i izbjegavati.¹⁶⁹ Neženje postaju prilično česti među plemićima, vjerojatno zato što im to dopušta veću seksualnu slobodu. Jedino se među najvišim plemstvom muškarci žene relativno rano, zacijelo zbog toga što u njihovom slučaju brak ima veliko značenje za dinastiju. Ipak, nipošto se ne žene tako rano kao djevojke. Primjer za to opet se može pronaći kod obitelji Wittelsbach i Hohenzollern. U razdoblju od 1300. do 1520. godine dvadesetčetvorica mladoženja iz obitelji Wittelsbach bili su stariji od 20 godina, osmorica su imali između 19 i 20 godina, trojica 18, jedan 16, a dvojica između 14 i 15 godina. Među Hohenzollernima u istom razdoblju: jedanaest ih je imalo više od 20 godina, pet između 18 i 19, a jedan 16 godina. Frankfurtski su patriciji bili u prosjeku još stariji, uglavnom su se ženili tek poslije 24. godine.¹⁷⁰

Dakle, u kasnom srednjem vijeku dob prve udaje za djevojke pada, posebice među plemstvom, dok za muškarce ostaje visoka, a čak se i povećava. Dobna razlika muškaraca i žena prosječno iznosi od 6 do 8 godina, a u ponekim sredinama čak i 12 godina.¹⁷¹

Velika razlika u dobi partnera i česti međugeneracijski brakovi dovodili su ponekad do složenih odnosa u kućanstvima. Tako Guibert od Nogenta navodi slučaj kada je mlada plemkinja bila udana za mnogo starijeg muškarca. Budući da je prezirala supruga zbog njegove starosti i gojaznosti, uzela je za ljubavnika mladića svojih godina. Da bi prikrija tu nedopuštenu vezu, oženila ga je svojom kćeri i time ga na zakonit način dovela u kućanstvo.¹⁷²

Crkva je u srednjem vijeku nametnula stroga pravila egzogamije. Brakovi s rođacima bili su zabranjeni sve do sedmog koljena. Tek na Četvrtom lateranskom koncilu 1215. to je ograničenje ublaženo i od tada je sezalo do četvrtog korijena. Zabrane u vezi s egzogamijom su bile brojne. Ako je neki oženjeni muškarac imao neoženjenu braću, u slučaju njegove smrti njegova udovica se nije smjela udati za njegovog brata, nego je mogla ili ostati udovica ili napustiti tu obitelj kako bi se ponovno udala na drugom mjestu. Muškarac se, isto tako, nije mogao oženiti sestrama svoje žene u slučaju da je ona preminula. Nadalje, sin se nije mogao oženiti svojom pomajkom.¹⁷³ Pretpostavljam da su ta pravila s jedne strane povećavala broj udovica koje se nisu preudavale, a s druge strane prisiljavala su udovice koje su se ipak odlučile preudati da napuštaju svoja dotadašnja kućanstva.

5.2. Djeca

Čim su plemićka djeca dosegla dob racionalnog mišljenja odmah su bivala razdvojena po spolovima: na djevojke se strogo pazilo da sačuvaju djevičanstvo do ženidbe, a mladiće se obično slalo u neku drugu plemićku obitelj na odgajanje i vitešku naobrazbu. Mladići bi se vraćali u roditeljski dom samo na kratke posjete, kao gosti.¹⁷⁴ Georges Duby je smatrao da je svrha tog slanja adolescenata u svijet bilo njihovo uklanjanje iz očeve blizine. Naime, u toj dobi sinovi su mogli doći u opasne konflikte s ocem koji je držao patrijarhalnu vlast. Istina je da su na taj način plemićke obitelji zapravo samo razmjenjivale mladiće međusobno, ali nova okolina mogla je spriječiti mladiće da se previše uzohole i da ustanu protiv vlasti gospodara kuće. Kad je plemićev sin bio učinjen vitezom, otac je njemu i njegovim drugovima financirao dvogodišnje putovanje u kojem bi obilazili plemićke dvorce. To je zacijelo činio s istom namjerom tj. radi uklanjanja mladih ambicioznih vitezova sa svoga dvora. Napokon, i križarski ratovi su u velikoj mjeri služili za odljev nemirnih ratnika iz Europe.¹⁷⁵

5.3. Pokojnici

Jedna od karakteristika plemićkih obitelji je pažnja koja se posvećivala obiteljskim grobovima. Pokojnici su se najčešće pokapali u samostanu ili crkvi koju je obitelj utemeljila, i jednom kad je takva nekropola začeta, smatralo se da svi članovi obitelji moraju biti pokopani u njoj. Na tom mjestu obitelj je slavila obljetnice smrti pokojnih, a isto tako i obljetnice njihovih rođenja.¹⁷⁶

Pokop plemića bio je popraćen javnom procesijom. Budući da je to bilo posljednje javno prikazivanje pokojnika i u tom smislu njegova posljednja prilika za darežljivost, obitelj je dijelila darove siromašnima i priređivala veliku gozbu.¹⁷⁷

6. Mitovi kao uporište ideologije plemstva

Važno sredstvo učvršćivanja vlasti plemstva bilo je širenje ideje o legitimnosti i predestinaciji njihove vlasti. Mitovi su bili idealni za opravdavanje vlasti plemstva nad podložnicima. Tako su npr. velikaši u Ugarskoj tvrdili da potječu od Atilinih ratnika, a da su kmetovi postali njihovi podložnici jer su se oglušili o Atiline pozive na oružje. Katalonsko je plemstvo tvrdilo da potječe od 12 četa koje su oslobodile zemlju od muslimana, a da su njihovi kmetovi potomci onih koji su pristali uz neprijatelje.¹⁷⁸ Mnogi europski plemići su povezivali svoje porijeklo s rimskim patricijskim porodicama, a ponekad su se čak pozivali i na trojanske ili biblijske korijene.¹⁷⁹

7. Zaključak

Dakle, premda je plemstvo u ranom srednjem vijeku maglovita pa čak i kontroverzna koncepcija, u kasnom srednjem vijeku ono postaje izrazito dobro definirana društvena grupa. Njezin je karakter toliko specifičan i originalan da je slika o njoj do danas ostala prepoznatljiva u popularnoj kulturi. Dječje bajke, popularni romani i filmska produkcija samo su neke od vanjskih manifestacija te žive tradicije. Prisjetimo se da je razdoblje romantizma u 19. stoljeću bilo gotovo opsjednuto težnjom za oživljavanjem srednjovjekovnog doba, a mnogi bi i danas željeli okusiti srednjovjekovnu stvarnost, premda zacijelo imaju ponešto idealiziranu predodžbu o njoj.

Ono što ljude privlači kod srednjeg vijeka vezano je gotovo isključivo uz plemićki život. Teško da bi mnogi današnjih ljudi, osim možda pokojeg okorjelog medijevista, željeli proživjeti jedan dan u kolibi srednjovjekovnih kmetova. Naprotiv, malo tko bi danas odbio proživjeti jedan dan u plemićkom dvorcu ili prisustvovati viteškom turniru. Susceptibilnost današnje djece prema tim fenomenima možda je najbolji dokaz iskonske privlačnosti koju srednjovjekovni plemićki život ima za ljudski rod.

Budući da je ovaj rad imao za cilj ocrtati konture i glavne crte pojma koji nazivamo plemstvom, preostaje mi samo nada da je to barem u nekoj mjeri uspio. Smatram da tema ima veliki potencijal i da može pružiti mnogo materijala za istraživanje, naročito na području Hrvatske. Naime, Hrvatska ima dugu i kvantitativno veliku tradiciju plemstva. Spomenimo samo turopoljsko plemstvo i dalmatinske gradske patricijate. U doba bivše jugoslavenske države na plemstvo se nije obraćala osobito velika pozornost. Stoga je sadašnja i buduća hrvatska historiografija u prilici da popuni praznine.

Literatura:

Martin Aurell, »Western Nobility in the Late Middle Ages« u: Nobles and Nobility in Medieval Europe, Woodbridge / Rochester: The Boydell Press, 2000.

Dominique Barthélemy, »Civilizing the Fortress: Eleventh to Thirteenth Century« u: A history of private life, Cambridge, Mass. / London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1995.

Marc Bloch, Feudalno društvo, Zagreb: Golden marketing, 2001.

Ivan Bojničić, O plemstvu : s osobitim obzirom na hrvatsko plemstvo, Zagreb: Braća "Hrvatskog Zmaja", 1908.

Miroslav Brandt, Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka, Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Jack Cassin-Scott, The Illustrated Encyclopaedia of Costume and Fashion London: Brockhampton Press, 2002.

David Crouch, The Image of Aristocracy in Britain, 1000-1300, London / New York: Routledge, 1992

William Stearns Davis, Life on a Medieval Barony, New York: Biblio and Tannen, 1928.

Georges Duby, »The Aristocratic Households of Feudal France« u: A history of private life, Cambridge, Mass. / London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1995.

Gérard Du Ry, et al. Velika ilustrirana povijest svijeta 10, Rijeka: Otokar Keršovani, 1977.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda 5, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1969.

Encyclopaedia Britannica CD 98 Multimedia Edition, 1998.

Paul Fouracre, »The Origins of the Nobility in Francia« u: Nobles and Nobility in Medieval Europe, Woodbridge / Rochester: The Boydell Press, 2000.

Arthur Charles Fox-Davies, A Complete Guide to Heraldry, New York / Avendel: Gramercy Books, 1993.

Joseph and Frances Gies, Life in a Medieval Castle, New York: HarperCollins, 2002.

James Harpur, *Inside the Medieval World*, London: Cassel, 1995.

Herlihy, David. *Medieval Households*, Cambridge, Mass. / London: Harvard University Press

Jacques Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Zagreb: Golden marketing, 1998.

Régine Le Jan, »Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility« u: *Nobles and Nobility in Medieval Europe*, Woodbridge / Rochester: The Boydell Press, 2000.

Lexikon des Mittelalters 1, Stuttgart / Weimar: Verlag J.B. Metzler, 2000.

K. B.McFarlane, *The Nobility of Later Medieval England*, Oxford: Oxford University Press, 1997.

John Harvey Pinches, *European Nobility and Heraldry, Parliament Piece*, Ramsbury: Heraldry Today, 1994.

Timothy Reuter, »Nobles and others« u: *Nobles and Nobility in Medieval Europe*, Woodbridge / Rochester: The Boydell Press, 2000.

Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Školska knjiga, 2000.

Philip Warner, *The Medieval Castle*, London: Penguin Books, 2001.

- ²⁹ G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 16-25.
- ³⁰ *Ibid.*, 26-28.
- ³¹ M. Hroch – A. Skybová, *Ecclesia militans*, 15-16, 35.
- ³² G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 28-31.
- ³³ *Ibid.*, 32.
- ³⁴ *Ibid.*, 48-52.
- ³⁵ *Ibid.*, 32-52; 77-100.
- ³⁶ *Ibid.*, 53-54.
- ³⁷ M. Hroch – A. Skybová, *Ecclesia militans*, 42; Walter L. Wakefield, »Inquisition«, 487.
- ³⁸ G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 54-56.
- ³⁹ *Ibid.*, 56-59.
- ⁴⁰ M. Hroch – A. Skybová, *Ecclesia militans*, 41.
- ⁴¹ G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 60.
- ⁴² *Ibid.*, 59-65.
- ⁴³ *Ibid.*, 65-67.
- ⁴⁴ M. Hroch – A. Skálybov, *Ecclesia militans*, 41.
- ⁴⁵ G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 67-70.
- ⁴⁶ M. Hroch – A. Skybová, *Ecclesia militans*, 42.
- ⁴⁷ G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 70-76.
- ⁴⁸ W. L. Wakefield, »Inquisition«, 487.
- ⁴⁹ Prema : <http://www.zdf.de/ZDF/inhalt/9/0,1872,2029257,00.html> (18. 05. 2003.)
- ⁵⁰ Vladimir Bayer, *Ugovor s Đavlom*, 19-22.
- ⁵¹ *Ibid.*, 117-118.
- ⁵² *Ibid.*, 129-137.
- ⁵⁷ *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 5, 162.
- ⁵⁸ *Lexikon des Mittelalters* 1, 119-120.
- ⁵⁹ *Encyclopaedia Britannica CD 98 Multimedia Edition*
- ⁶⁰ Marc Bloch, *Feudalno društvo*, 275.
- ⁶¹ *Encyclopaedia Britannica CD 98 Multimedia Edition*
- ⁶² Bloch, *Feudalno društvo*, 319-324.
- ⁶³ Régine Le Jan, »Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility« u: *Nobles and Nobility in Medieval Europe*, 62.
- ⁶⁴ Miroslav Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, 45-47.
- ⁶⁵ Le Jan, »Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility«, 62-63.
- ⁶⁶ Bloch, *Feudalno društvo*, 276.
- ⁶⁷ *Ibid.*, 276.
- ⁶⁸ Paul Fouracre, »The Origins of the Nobility in Francia« u: *Nobles and Nobility in Medieval Europe*, 19.
- ⁶⁹ Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, 135.
- ⁷⁰ Le Jan, »Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility«, 55-56.
- ⁷¹ Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, 347.
- ⁷² *Ibid.*, 347.
- ⁷³ *Ibid.*, 251-253.
- ⁷⁴ O pronijama isp. Georgije Ostrogorski, »Pronija« u: *O vizantijskom feudalizmu, Sabrana djela I*, 119.
- ⁷⁵ *Ibid.*, 353.
- ⁷⁶ *Ibid.*, 281.
- ⁷⁷ Le Jan, »Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility« 67-68.
- ⁷⁸ Bloch, *Feudalno društvo*, 277.
- ⁷⁹ *Ibid.*, 280.
- ⁸⁰ *Ibid.*, 282-283.
- ⁸¹ Bloch, *Feudalno društvo*, 310-312.

Tin Pongrac

**PLEMSTVO I PLEMIĆKA KULTURA U
SREDNJEM VIJEKU**

⁵³ *Ibid.*, 349-351.

⁵⁴ *Ibid.*, 141-143.

⁵⁵ *Vid. Ibid.*, 185-211.

⁵⁶ *Rječnik hrvatskoga jezika*, 839.

- ⁸² Ivan Bojničić, O plemstvu : s osobitim obzirom na hrvatsko plemstvo, 4-5.
- ⁸³ Bloch, Feudalno društvo, 319-324.
- ⁸⁴ Brandt, Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka, 219-220.
- ⁸⁵ Bloch, Feudalno društvo, 379-385.
- ⁸⁶ Ibid., 322-323.
- ⁸⁷ David Crouch, The Image of Aristocracy in Britain, 1000 - 1300, 28-30.
- ⁸⁸ John Harvey Pinches, European Nobility and Heraldry, 26.
- ⁸⁹ Bloch, Feudalno društvo, 322-325.
- ⁹⁰ Pinches, European Nobility and Heraldry, 24-45.
- ⁹¹ Ivan Bojničić, O plemstvu : s osobitim obzirom na hrvatsko plemstvo, 25.
- ⁹² Crouch, The Image of Aristocracy in Britain, 1000-1300 94-96.
- ⁹³ K.B. McFarlane, The Nobility of Later Medieval England, 273.
- ⁹⁴ Bloch, Feudalno društvo, 324.
- ⁹⁵ Pinches, European Nobility and Heraldry, 278-279.
- ⁹⁶ Bloch, Feudalno društvo, 326.
- ⁹⁷ Pinches, European Nobility and Heraldry, 70.
- ⁹⁸ Ibid., 66-87.
- ⁹⁹ Timothy Reuter, »Nobles and others« u: Nobles and Nobility in Medieval Europe, 89-90.
- ¹⁰⁰ Bloch, Feudalno društvo, 284-285.
- ¹⁰¹ Primjer za to su spisi opata Petra iz samostana u Andernesu i spisi iz samostana u Bondevilleu i Obazineu.
- ¹⁰² Reuter, »Nobles and others«, 90.
- ¹⁰³ Jacques Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 487.
- ¹⁰⁴ William Stearns Davis, Life on a Medieval Barony, 93.
- ¹⁰⁵ Arthur Charles Fox-Davies, A Complete Guide to Heraldry, 77-79.
- ¹⁰⁶ Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 488.
- ¹⁰⁷ Ibid., 488.
- ¹⁰⁸ Philip Warner, The Medieval Castle, 253.
- ¹⁰⁹ Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 488.
- ¹¹⁰ Gérard Du Ry et al., Velika ilustrirana povijest svijeta, 4767.
- ¹¹¹ Ibid., 4768.
- ¹¹² Ibid., 4769.
- ¹¹³ Ibid., 4769.
- ¹¹⁴ Jack Cassin-Scott, The Illustrated Encyclopaedia of Costume and Fashion, 15.
- ¹¹⁵ Du Ry et al., Velika ilustrirana povijest svijeta 10, 4769-4770.
- ¹¹⁶ Davis, Life on a Medieval Barony, 114-117.
- ¹¹⁷ Ibid., 109.
- ¹¹⁸ Joseph and Frances Gies, Life in a Medieval Castle, 113.
- ¹¹⁹ Davis, Life on a Medieval Barony, 117.
- ¹²⁰ Ibid., 114-119.
- ¹²¹ Warner, The Medieval Castle, 107.
- ¹²² Davis, Life on a Medieval Barony, 118.
- ¹²³ Warner, The Medieval Castle, 109.
- ¹²⁴ Ibid., 105.
- ¹²⁵ Davis, Life on a Medieval Barony, 120.
- ¹²⁶ Warner, The Medieval Castle, 105.
- ¹²⁷ Primjer toga je pismo Petra od Bloisa u kojima opisuje vina na dvoru engleskog kralja Henrika II.
- ¹²⁸ Davis, Life on a Medieval Barony, 120.
- ¹²⁹ Warner, The Medieval Castle, 105-106.
- ¹³⁰ Bloch, Feudalno društvo, 87-90.
- ¹³¹ Timothy Reuter, »Nobles and others«, 92.
- ¹³² Bloch, Feudalno društvo, 295-296.
- ¹³³ Ibid., 296.
- ¹³⁴ Martin Aurell, »Western Nobility in the

Late Middle Ages« u: Nobles and Nobility in Medieval Europe, 269-270.

¹³⁵ Georges Duby, »The Aristocratic Households of Feudal France« u: A history of private life, 76.

¹³⁶ Bloch, Feudalno društvo, 299.

¹³⁷ James Harpur, Inside the Medieval World , 39.

¹³⁸ Le Goff , Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 490.

¹³⁹ Davis, Life on a Medieval Barony, 52.

¹⁴⁰ Gies, Life in a Medieval Castle, 125-126.

¹⁴¹ Aurell, »Western Nobility in the Late Middle Ages« , 267.

¹⁴² Gies, Life in a Medieval Castle, 128-134.

¹⁴³ Reuter, »Nobles and others«, 92.

¹⁴⁴ Bloch, Feudalno društvo, 384-385.

¹⁴⁵ Ibid., 384.

¹⁴⁶ Dominique Barthélemy, »Civilizing the Fortress: Eleventh to Thirteenth Century« u: A history of private life, 400.

¹⁴⁷ Bloch, Feudalno društvo, 290-291.

¹⁴⁸ Du Ry et al., Velika ilustrirana povijest svijeta 10, 4786-4789.

¹⁴⁹ Ibid., 4787-4788.

¹⁵⁰ Barthélemy, »Civilizing the Fortress: Eleventh to Thirteenth Century«, 400-401.

¹⁵¹ Ibid., 408-412.

¹⁵² Gies, Life in a Medieval Castle, 58-59.

¹⁵³ Ibid., 60.

¹⁵⁴ Ibid., 62.

¹⁵⁵ Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 489.

¹⁵⁶ Gies, Life in a Medieval Castle, 62.

¹⁵⁷ Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 489.

¹⁵⁸ Gies, Life in a Medieval Castle, 62.

¹⁵⁹ Ibid., 64.

¹⁶⁰ Ibid., 64-65.

¹⁶¹ Ibid., 66.

¹⁶² Ibid., 67.

¹⁶³ Ibid., 68.

¹⁶⁴ Ibid., 71-73.

¹⁶⁵ David Herlihy, Medieval Households , 157.

¹⁶⁶ Ibid., 73-76.

¹⁶⁷ Ibid., 103-107.

¹⁶⁸ Ibid., 105.

¹⁶⁹ Ibid., 110.

¹⁷⁰ Ibid., 107-109.

¹⁷¹ Ibid., 109.

¹⁷² Ibid., 110.

¹⁷³ Ibid., 135.

¹⁷⁴ Duby, »The Aristocratic Households of Feudal France«, 69.

¹⁷⁵ Ibid., 76.

¹⁷⁶ Ibid., 83.

¹⁷⁷ Ibid., 84.

¹⁷⁸ Aurell, »Western Nobility in the Late Middle Ages«, 266.

¹⁷⁹ Reuter, »Nobles and others«, 93-94.

Maja Miovec

MENOCCHIANSKO ČITANJE SHAKESPEAREA

¹⁸⁰ Henry Macherey, Teorija književne proizvodnje, 73.

¹⁸¹ Carlo Ginzburg, Sir i crvi. Kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća.

¹⁸² H. Macherey, Teorija književne proizvodnje, 13.

¹⁸³ Louis Montrose, Purpose of playing (Anatomija glume), 1.

¹⁸⁴ Louis Althusser, Ideologija i ideološki aparati države, 122.

¹⁸⁵ L. Montrose, Purpse of playing (Teatar

PRO TEMPOR E

Č A S O P I S
S T U D E N A T A
P O V I J E S T I

IMPRESSUM

1

Uredništvo: Goran Miljan, Ivan Basić, Maja Crnjac, Tin Pongrac,
Naslovnica / Prijelom: Mario Topić, Jasmina Skočilić
Glavni urednik: Ivan Dujmić
Lektorirala: Maja Crnjac
Izdavač: ISHA Zagreb – Klub studenta povijesti
Izdanju časopisa financijski potpomogao Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu
Rukopise primamo na web adresu: isha-zg@net.hr
Tiskano u 200 primjeraka
Tiskara: Zrinski, d. o. o.
ISSN: 1334 - 8302